

крупном украинском минералогe написана ярко и вдохновенно и ее следует адресовать всем интересующимся историей отечественной науки, ее приоритетами и личностями. Много лет назад А.С. Поваренных помог мне сформулировать тему моей кан-

дидатской диссертации, оказавшейся перспективной и проблемной, за что я сохранила к нему благодарные чувства.

О.А. Соколова,
канд. геол.-мин. наук

Підстави, пізнавальні принципи, ціннісні орієнтації науки

Рижкова С.А. Знання та технології в історичних просторах культури. — К.: КийДрукПринт, 2005. — 579 с.

Зміна парадигм науки, екологічна криза, “криза гуманізму” актуалізували теоретичні та методологічні проблеми науки, проблеми ціннісних орієнтацій, мети, засобів теоретичного осмислення і практичного перетворення довкілля і соціуму, проблеми функціонування науки і техніки в останньому. У другій половині ХХ ст. майже в усіх країнах почала зростати зацікавленість у дослідженнях специфіки наукової діяльності, появи нового знання, взаємодії науки з практикою, організації наукових і освітніх інституцій. А втім опублікованим протягом останніх років філософським дослідженням феномену науки і техніки в суспільстві здебільшого притаманна зосередженість на аналізі “простих ізольованих систем” природничих, гуманітарних, технологічних концепцій класицизму, некласицизму, постнекласицизму поза їх історичним, культурним, соціальним контекстами.

У рецензованій монографії представлені результати системного міждисциплінарного аналізу проблеми взаємодії науки, технологій, соціуму, метою якого є поєднання теоретичного, практичного, історичного природничих, соціально-гуманітарних, технологічних концепцій нового часу з філософсько-релігійними концепціями історичного часу та узгодження культурних кодів Сходу і Заходу.

Для філософів, наукознавців, істориків науки монографія цікава тим, що репрезентує евристичні можливості методологічних підходів постнекласичної парадигми при осмисленні проблем повноти та адекватності наукових і технологічних концепцій історичного часу, виявленні підстав і пізнавальних принципів систем теоретичного осмислення й практичного перетворення довкілля і соціуму, аналізі базових уявлень про структуру простору, часу, речовини, мету і засоби розбудови науки, “мож-

ливість” та “необхідність” створення техніки, систематизації “загального, особливого, несумірного “систем світу” історичного часу”.

У першому розділі, який по суті є оглядовою частиною наукового видання, запропонована автором експлікація генезису парадигм і ціннісних орієнтацій епохи античності спрямовує на переосмислення усталених стереотипів щодо послідовного вдосконалення наукових концепцій в межах історичної тріади “античність — середньовіччя — новий час” та притаманної історичним розвідкам ідеї європоцентризму. Так, автор показує, що виникненню суперечностей при розбудові космологічних і етичних концепцій іонійської та афінської шкіл сприяли відмінності у тлумаченні понять $\lambda\omicron\upsilon\omicron\zeta$ — $\eta\tau\omicron\zeta$, “ідеальне”, “природне”, “штучне” та опозиції: об’єкт, що пізнається, і суб’єкт, що пізнає [с.16—21]. Проведений автором аналіз світоглядних, політичних, історичних, економічних аспектів трансформації античної картини світу в епоху середньовіччя на теренах впливу християнства та ісламу [с.22—33] підводить до усвідомлення чинників, що слугували розбудові картини світу класичної науки. У монографії показано, як втрата відмінностей між методологічними підходами математики, об’єктом якої було “ідеальне”, фізики, об’єктом якої було “природне”, механіки, яка за часів античності взагалі не включалася в систему наукового знання, зміна ціннісних орієнтацій науки, зміна уявлень про мету і засоби розбудови наукових і освітніх інституцій зумовили домінування ідей емпіризму, редукування, детермінізму, диференціацію науки на природничі, гуманітарні, технологічні дисципліни. Автор підкреслює, що розуміння антиномічності підвалин і методологічних підходів класичної

науки спричинило необхідність догматизації її концептуально-методологічного апарату, а намагання подолати антиномічність привело до розвитку неklasичної системи світу [с. 34—57]. У монографії показано, що неklasичній науці притаманні поєднання суперечливих методологічних підходів та співіснування антиномічних моделей просторово-часового континууму Всесвіту [с. 58—67] та що в постнеklasичній науці класичні й неklasичні моделі просторово-часового континууму доповнилися моделями, за якими Всесвіт репрезентовано як цілісну ієрархічну самоупоряджену систему [с. 59—79].

На основі аналізу картин світу античності, середньовіччя, нового часу у праці стверджується, що “ідея цілісності” завжди була притаманна системі теоретичного осмислення світу, а виявлене в моделях соціальних і природних процесів “загальне” уможливорює теоретичну реконструкцію підвалин і пізнавальних принципів філософсько-релігійних систем світу в контексті парадигм класичної, неklasичної, постнеklasичної науки. У монографії продемонстровано високий ступінь хронологічної відповідності релігійних, античних, класичних, неklasичних, постнеklasичних моделей соціального процесу за останні 5 тисяч років, природних процесів — за останні 18—20 тисяч років [с. 80—103]. Проведена автором інтерпретація міфів дозволила здійснити теоретичну реконструкцію світоглядного протоархетипу, в якому домінує ідея споконвічної усталеності Всесвіту в просторі та часі; показати: за протоархетипом усталеність в просторі зумовлена тим, що ступінь впорядкованості нижчих “матеріальних” ієрархій споконвічно наближений до абсолютної невпорядкованості хаосу,

а вищих “духовних” — до абсолютної впорядкованості космосу; споконвічні зміни середніх “духовно-матеріальних” ієрархій відбуваються в діапазоні між ступенями впорядкованості, наближеними до вищих “духовних” та нижчих “матеріальних” ієрархій; періоди змін певним чином відповідні ступеням впорядкованості; ієрархії з вищим ступенем впорядкованості мають більшу “силу впливу” на стан усіх інших ієрархій цілісності; миттєвий ідеальний стан системи визначає найвища абсолютно впорядкована “духовна” ієрархія (домінанта); миттєвий реальний стан систем визначає адекватність “відповіді” будь-якої ієрархії на “виклик” домінанти [с. 105—116].

Автор обґрунтовує, що протоархетипу притаманна цілісність онтології і гносеології. Тому в системах світу домінували ідеї, що пізнання можливе за умов тотожності (резонансу) ступенів впорядкованості духовно-тілесної цілісності суб’єкта, який пізнає, та об’єкта, що пізнається; “пізнання” зумовлює збільшення ступеня впорядкованості, а отже, збільшує “силу впливу” суб’єкта на інші ієрархії цілісності; необхідно унеможливити свідоме або несвідоме використання “великої сили знання” етично недосконалою особистістю. Саме цілісність онтології і гносеології зумовила розподіл системи теоретичного осмислення і практичного перетворення світу на “істинне” знання та прикладну “думку”. У монографії показано, що домінування постулату щодо принципової “неповноти істинного знання” обумовлене неможливістю досягнення суб’єктом, який перебуває на середніх “духовно-матеріальних” ієрархіях, ступеня впорядкованості вищих “духовних” ієрархій; ідея “неповноти” знання постулювала принципову недосконалість створюваного суб’єктом

techne, яке “не вбудовується у гармонію природних речей”, і визначила необхідність корегування наукових, соціальних, технологічних інновацій; повільні порівняно з новим часом темпи науково-технічного прогресу традиційних цивілізацій ґрунтувалися на виважених положеннях щодо принципів взаємодії з довкіллям [с. 117—127].

Автор доводить, що ідея “втаємничення великої сили істинного знання” спричинила розроблення сакральних писемностей, основу яких складав діалект політично і культурно домінуючої етнічної групи; що існує певна хронологічна відповідність розроблення сакральних писемностей на теренах впливу індоевропейської, афроазійської, алтайської мовних сімей. У монографії виявлена архітектоніка, граматики, синтаксис, фонетика, ритміка брахмі, санскриту, першої та другої авести, вень, тибетського, ієратичного, гебрейського, піктографічного, лінійного А і Б, пізньофінікійського письма, грецької, латини, кирилиці [с. 128—177]. Автор звертає увагу на те, що ідею втаємничення знання в епохи стійкого розвитку соціуму доповнювала ідея “збереження знання” в епохи політичного та економічного занепаду, яка викликала розроблення системи символів, котра “згортала” концептуально-методологічний апарат “істинного знання”. У монографії показано, що вкорінення символу в суспільній свідомості досяглося за рахунок його удаваної простоти, з’ясовується, яким чином комбінації базових символів утворювали багатопланові символи, що сполучали теоретичні узагальнення астрономії, фізики, хімії, медицини, історії, соціології, “ідеальні” моделі математичної формалізації, синтаксис, семантику, фонетику, графіку сакральних писемностей. Далі автор

звертає увагу на те, що становлення кожної нової культурно-історичної цілісності супроводжує полеміка щодо “методів і меж” інтерпретації культурного коду попередньої епохи відповідно реаліям часу. Вона (полеміка) відбувається на тлі протистояння ідей повного відторгнення та повного відновлення культурного коду попередньої епохи; ступінь адекватності “розгортання” символів культурного коду визначений ступенем адекватності підвалин культурних кодів, в межах яких символ створено та інтерпретовано.

Розглядаючи історико-філософський аспект проблеми “розуміння і тлумачення”, автор приходять до висновків: першоджерела світської герменевтики Шлейермахера, Дільтея, “структуралістичної лінгвістики” Соссюра сходять до олександрійської, пергамської, антиохійської, вавилонської, ієрусалимської шкіл герменевтики; у XVI ст. “правила інтерпретації” олександрійської школи трансформувалися в ідею “загальноприйнятого розуміння”, яка викликала різку критику теологів, однак була визнана науковцями; традиції “алегоричної” герменевтики антиохійської і пергамської шкіл дотримувалися Ориген, Григорій Ниський, Василь Великий, Маймонід, Лейбніц, Гете; в контексті “алегоричної” герменевтики були розроблені етика, гносеологія, онтологія Спінози і Сковороди; ідея “загальноприйнятого розуміння” слугувала зазіханням герменевтики на загальнонаукове значення власних методологічних підходів; Платон, Гете, Шеллінг “нерозчленовану тотожність змісту і форми” символів “невпорядкованого мислення” вважали за необхідне тлумачити у царині “впорядкованого мислення” філософії; в класичній науці вкоренилося запропоноване

Гегелем розуміння символу як “умовного... знаку”; першоджерела домінуючої в класичній науці ідеї “загальноприйнятого розуміння”, за якою ціннісні орієнтації, підвалини, пізнавальні принципи науки нового часу існували “завжди й усюди”, сходять до “методів і меж” олександрійської школи герменевтики; соціальна, комунікативна, когнітивна, естетична функції символу в постнекласичній парадигмі залишилися розмежованими [с. 178—189].

Узагальнюючи проведену в третьому розділі теоретичну реконструкцію моделей “історії природи” та “історії соціуму”, автор показує: накопичення відмінностей у тлумаченні символів протоархетипу спричинило виникнення у VI—IV ст. до н.е. концепції несумірності систем світу Європи та Азії і слугувало розбудові двох відмінних архетипів, регіони поширення яких співпадають з регіонами впливу індоєвропейської та семітсько-хамітської гілки афроазійських мовних сімей; географічно-мовна цілісність регіонів та цілісність фундаментальних положень космології та етики дозволяють умовно визначити їх як космоетичні архетипи індоєвропейців та семітів” [с. 192]. На думку автора, на теренах впливу космоетичного архетипу індоєвропейців стратифікація соціуму здійснюється за етногносеологічним критерієм, відсутній інститут медіаторів опозиції “земне—небесне”, державні та релігійні інституції контролюють лише соціально значимі аспекти духовно-релігійного життя особистості, в суспільній свідомості вкорінена ідея толерантності до “інакомислення”; космоетичний архетип індоєвропейців, хоча зазнав різноманітних перетлумачень в джайнізмі, індуїзмі, конфуціанстві, даосизмі, буддизмі, східному грецькому орто-

доксальному християнстві (православ'ї), обумовив в країнах їх поширення тяжіння суспільної свідомості до соціально-пасивної моралі; космоетичний архетип семітів ґрунтується на ідеї створеного в певну мить незмінного обмеженого у часі та просторі Всесвіту; концепції лінійного часу, есхатології, незмінної досконалості створеного задля людини земного світу, що є єдиним місцем її перебування, розбудовані в контексті креаційної космогонії; етичні концепції, за якими в обмеженому в часі “земному” житті повсякденний вибір людиною позиції в боротьбі “світового Добра і Зла” визначає довічне “блаженство або страждання” в безмежному позачасовому просторі, також розбудовані в контексті креаційної космогонії; етичний архетип семітів ґрунтований на ідеях нероздільності духовної та світської влади, особистого і соціального буття, безумовної відданості духовно-світському керманичу, повного контролю буття особистості медіатором “між Богом і людиною” [с. 190—219].

В останньому — четвертому — розділі монографії репрезентовані результати теоретичної реконструкції культурних кодів конфуціансько-буддійського, християнського, ісламського регіонів світової цивілізації. Автор на основі аналізу загального, особливого, несумірного релігійних, наукових, соціальних, технологічних концепцій античності, середньовіччя, нового часу звертає увагу на те, що в регіонах поширення іудаїзму, зороастризму, ісламу, західного латинського кафолітичного християнства, протестантизму, які розбудовані в межах космоетичного архетипу семітів, близького до етики індоєвропейців, за якою особистість сама вирішує власні проблеми віри або невіри, православні цер-

кви не були спрямовані на вироблення уніфікованих норм суспільної моралі; намагання Римської церкви проголосити себе спадкоємицею норм релігійного та громадського життя Римської імперії спрямувало католицизм на вироблення єдиних морально-юридичних засад релігійного і громадського життя в країнах Західної Європи; полеміка щодо “істини розуму та істин віри... методів і меж мистецтва розуміння і тлумачення” притаманна регіонам впливу релігій, що розбудовані в межах космоетичного архетипу семітів, і непритаманна регіонам впливу релігій, розбудованих в межах космоетичного архетипу індоєвропейців; насадження стереотипів західноєвропейської культури в країнах поширення буддизму, індуїзму, даосизму, конфуціанства не привело ні до активного протистояння, ні до широких реформаторських рухів; колонізація мусульманами країн впливу індуїзму та буддизму привела до набуття толерантності деякими течіями ісламу; колонізація європейцями країн впливу індуїзму та буддизму привела до поширення філософсько-релігійних концепцій, духовно-тілесних практик індуїзму та буддизму в християнських країнах; колонізація європейцями країн ісламу посилила внутріісламські реформаторські рухи та супроводжувалася перманентним протистоянням Схід—Захід, яке загострилося за останнє десятиліття [с. 220—551].

Монографія С.А.Рижкової, в якій, на нашу думку, вперше репрезентовані результати теоретичної реконструкції “систем світу” історичного часу, є вагомим внеском у творення постнекласичної парадигми. Запропоновані в монографії шляхи розв’язання проблеми повноти і адекватності “системи світу” нового часу, проблеми ціннісних орієнтацій на-

уки і технологій, проблеми “розуміння і тлумачення” природних і соціальних процесів дають змогу оцінити евристичні можливості системної парадигми та практичну зна-

чимість їх застосування в філософських дослідженнях, продукують нові думки, запрошують до полеміки навколо піднятих автором важливих питань.

І.І. Мочалов,
д-р філос. наук, проф.,
Л.А. Ороховська,
викладач

История науки в классическом университетском учебнике

Старостин В.И., Игнатов П.А. Геология полезных ископаемых. — М.: Академический Проект, 2004. — 512 с. (Классический университетский учебник)

проект — издание серии «Классический университетский учебник». Это свыше 200 учебников и учебных пособий, рекомендованных к изданию учеными советами факультетов, редакционным советом серии. Московский университет всегда славился

В связи с 250-летним юбилеем Московского университета в нем по инициативе ректора академика В.А. Садовнича осуществляется бес-

примерный проект — издание серии «Классический университетский учебник». Это свыше 200 учебников и учебных пособий, рекомендованных к изданию учеными советами факультетов, редакционным советом серии. Московский университет всегда славился

своими профессорами и преподавателями, воспитавшими не одно поколение студентов, впоследствии внесших заметный вклад в развитие страны, составивших гордость отечественной и мировой науки, культуры и образования. Как отмечает В.А. Садовничи, высокий уровень образования, которое дает Московский университет, прежде всего обеспечивается высоким уровнем написанных выдающимися учеными и педагогами учебников и учебных пособий, в которых сочетаются как глубина, так и доступность излагаемого материала. В этих книгах аккумулируется бесценный опыт методики и методологии преподавания, который становится достоянием не только Московского университета, но и других университетов России и всего мира.